

А. П. Баршнікова,
к. е. н., доцент, Донецький державний університет управління

ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ В СТРАТЕГІЧНОМУ ПЛАНУВАННІ (ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД)

У статті узагальнено закордонний досвід кластеризації економіки. Доведено його переваги у стратегічному державному плануванні.

The article summarizes international experience clustering of the economy. Proved its advantages in the strategic planning of the state.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сценарій довгострокового розвитку вітчизняної економіки припускає зростання її конкурентоспроможності як у традиційних, так і нових наукомістких секторах, стрибок у підвищенні якості людського капіталу й динаміки продуктивності праці, у випереджальному розвитку високотехнологічних виробництв і перетворення інноваційних факторів у основне джерело економічного росту. Вирішення цих завдань вимагає створення системи чіткої взаємодії держави, бізнесу, науки й освіти на основі використання ефективних інструментів інноваційного розвитку, серед яких значну роль повинен відіграти кластерний підхід.

Ідея підвищення конкурентоспроможності національної економіки на основі реалізації кластерних стратегій не нова. Але на етапі виходу із кризи, коли традиційні методи диверсифікації вже не можуть дати потрібної віддачі, використання кластерної моделі організації бізнесу як адекватного інструмента модернізації економіки не має альтернативи. Взаємозумовленість і взаємозв'язки між процесами кластеризації, посилення конкурентоспроможності й прискорення інноваційної діяльності — це новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й належним чином відповідати вимогам національного та регіонального розвитку.

СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Головними джерелами інформації про сутність і можливості використання ринкових інструментів у процесі формування кластерів послужили роботи таких закордонних економістів, як М. Портер, П. Друкер, Ф. Котлер, Е. Тоффлер, Дж. Еванс та інші.

Обґрунтуванню ролі ринкових методів і інструментів у процесі кластеризації економіки й необхідності їх використання присвячені роботи таких учених, як І. Герчікова, Є. Голубков, О. Дьяченко, П. Зав'ялов, С. Злобін, В. Хруцький та інші.

ЦІЛЬ СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати закордонний досвід використання кластерного підходу в стратегічному державному плануванні.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Треба відзначити, що підтримка регіональних кластерів на загальнодержавному рівні вперше була здійсне-

на в 2010 році в США. Раніше цю проблему вирішувала тільки регіональна влада. Мова йшла про розробку спеціальної федеральної програми, яка, насамперед, стосується підтримки інноваційних кластерів у пріоритетних науково-технологічних галузях, оскільки в посткризовий період регіональна влада відчувала, та і тепер відчуває, дефіцит бюджетних коштів для фінансування інноваційних розробок [1].

Аналогічні кроки вживаються і в країнах Європейського Союзу, де кластерні стратегії також розглядаються в якості найважливішого інструменту інноваційного розвитку цього регіону. "Ми потребуємо в ЄС у великій кількості кластерів світового рівня, — відзначив віцепрезидент Європейської комісії Гюнтер Верхуджен, відповідальний за підприємницьку і промислову політику, — вони відіграють життєво важливу роль в інноваційному розвитку наших фірм та в створенні нових робочих місць. Тому ми пропонуємо, щоб зусилля в сфері підтримки кластерної політики на всіх рівнях були спрямовані на зміцнення переваги й відкритості для співробітництва, при цьому зберігаючи конкурентне середовище в межах створених агломерацій" [2].

Кластерний підхід — це, насамперед, нова управлінська технологія, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність як окремого регіону або галузі, так і держави в цілому.

В економічну літературу поняття "кластер" було введено Майклом Портером (1990 р.), згідно з яким "кластер" — це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій по стандартизації, а також торговельних об'єднань) у певних сферах, що конкурують між собою, але разом з тим ведуть спільну роботу [3].

Таким чином, у кластері існує група взаємозалежних компаній та пов'язаних з ними організацій, що географічно є сусідами, діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одне одного.

Світова практика свідчить, що в останні два десятиліття процес формування кластерів відбувався досить активно. В цілому, за оцінкою експертів, на теперішній час кластеризацією охоплено близько 50% економік провідних країн світу (табл. 1).

У США в рамках кластерів працює більш половини

Таблиця 1. Промислові кластери в деяких країнах світу

підприємств, а частка ВВП, виробленого в них, перевищила 60%. У ЄС налічується понад 2 тис. кластерів, в яких зайнято 38% його робочої сили [3].

Повністю охоплені кластеризацією данська, фінська, норвезька й шведська промисловість. Так, Фінляндія, чия економічна політика базується на кластеризації, протягом 2000-х років займала провідні позиції у світових рейтингах конкурентоспроможності. За рахунок кластерів, що відрізняються високою продуктивністю, ця країна, яка має всього 0,5% світових лісових ресурсів, забезпечує 10% світового експорту продукції деревопереробки та 25% — паперу. На телекомунікаційному ринку вона забезпечує 30% світового експорту устаткування мобільного зв'язку та 40% — мобільних телефонів [4].

На промислові кластери Італії доводиться 43% чисельності зайнятих у галузі та більш 30% обсягу національного експорту. Успішно функціонують кластерні структури в Німеччині (хімія й машинобудування), у Франції (виробництво продуктів харчування, косметики).

Активно йде процес формування кластерів і у Південно-Східній Азії та Китаї, зокрема у Сінгапурі (в галузі нафтохімії), у Японії (автомобілебудування) і в інших країнах. У Китаї сьогодні існує більше 60 особливих зон-кластерів, де перебуває близько 30 тис. фірм з чисельністю співробітників 3,5 млн чол. і рівнем продажів на суму приблизно 200 млрд дол. на рік.

Підвищення конкурентоспроможності за допомогою кластерних ініціатив стає базовим елементом стратегій розвитку переважної більшості країн. Аналіз більш 500 кластерних ініціатив, які реалізовані за останні 10 років у 20-ти країнах, свідчить, що висока конкурентоспроможність цих країн заснована на міцних позиціях окремих кластерів-локомотивах конкурентоспроможності.

Так, конкурентоспроможність Швеції в целюлозно-паперовому секторі поширюється на наукомістке устаткування по деревообробці й виробництву паперу, кон-

Країна	Сфера діяльності
Великобританія	виробництво промислового й споживчого пакування
Німеччина	Данія розробила специфічні інноваційні технології для аеробізнесу та харчової промисловості. Німецькі машинобудівники й автомобілебудівники виграють від наявності в Німеччині високорозвинутого виробництва компонентів для цих галузей.
Данія	В Італії склалися галузеві комбінації: металообробка — різальний інструмент; мода — дизайн; шкіра — взуття; деревообробка — меблі.
Італія	Китай знадобилися майже 15 років і величезні зовнішні інвестиції для створення конкурентоспроможних кластерів навколо орієнтованих на експорт текстильної промисловості, фабрик спортоварів, одягу, іграшок, посуду та ін.
Індія	
Нідерланди	
США	
Франція	
Фінляндія	

жні галузі-споживачі (наприклад, виробництво промислового й споживчого пакування). Данія розробила специфічні інноваційні технології для аеробізнесу та харчової промисловості. Німецькі машинобудівники й автомобілебудівники виграють від наявності в Німеччині високорозвинутого виробництва компонентів для цих галузей.

В Італії склалися галузеві комбінації: металообробка — різальний інструмент; мода — дизайн; шкіра — взуття; деревообробка — меблі. Китай знадобилися майже 15 років і величезні зовнішні інвестиції для створення конкурентоспроможних кластерів навколо орієнтованих на експорт текстильної промисловості, фабрик спортоварів, одягу, іграшок, посуду та ін.

Про значимість розвитку виробничих кластерів для європейської економіки свідчить той факт, що ще в 90-х роках минулого сторіччя Організація Об'єднаних Націй по промислому розвитку (UNIDO) за допомогою Відділення по розвитку приватного сектора (Private Sector Development Branch) підготувала набір рекомендацій, щоб допомогти взаємодії урядів європейських країн і європейського приватного бізнесу в розробці й впровадженні програм розвитку кластерів і мереж малих підприємств. У липні 2006 р. ЄС був схвалений і прийнятий "Маніфест кластеризації в країнах ЄС", а у грудні 2007 р. схвалений і представлений до затвердження "Європейській кластерній Меморандум", який був остаточно затверджено 21 січня 2008 р. у Стокгольмі на Європейській президентській конференції по інноваціях і кластерах. Підтримку процесам кластеризації країнам Європи з перехідною економікою продемонстрував саміт ЄС "Східне партнерство", що відбувся в Празі 7—10 травня 2009 р. Основна мета прийнятих документів — збільшити "критичну масу" кластерів, яка здатна вплинути на підвищення конкурентоспроможності як окремих країн, так і ЄС у цілому.

З розвитком кластерного підходу суть кластерних об'єднань змінювалася та збагачувалася. Так, в огляді Європейської економічної комісії ООН (ЕЭК ООН) 2008 р. "Підвищення інноваційного рівня фірм: вибір політики й практичних інструментів", в якості основних характеристик кластерів виділені:

- географічна концентрація (близько розташованих фірм приваблює можливість заощаджувати на швидкій виробничій взаємодії, обміні соціальним капіталом і процесах навчання);
- спеціалізація (кластери концентруються навколо певної сфери діяльності, до якої всі учасники або автори мають відношення);
- множинність економічних агентів (діяльність кластерів охоплює не тільки фірми, що входять до них, але й громадські організації, академії, фінансові посередники, інститути, що сприяють кооперації і т.д.);
- конкуренція й співробітництво (як основні види взаємодії між фірмами — членами кластера);
- досягнення необхідної "критичної маси" у межах кластера (щодо одержання ефектів внутрішньої динаміки й розвитку);
- життєздатність кластерів (розраховані на довгострокову перспективу);
- залучення в інноваційний процес (фірми й підприємства, що входять до складу кластера, звичайно включені в процеси технологічних продуктових, ринкових або організаційних інновацій) [5].

У минулому десятилітті більшість кластерів спеціалізувалася на виробництві споживчих товарів і створювалася з метою підвищення конкурентоспроможності окремих регіонів і територій.

На рубежі XXI століття стали з'являтися промислові кластери нового покоління, що займаються інформатикою, дизайном, екологією, логістикою, виробництвом біомедицинських препаратів і т.п. Інноваційна орієнтованість кластерів поступово зростала, і сьогодні вона є найважливішою характеристикою, що визначає конкурентоспроможність кластерних утворів. Останні формуються там, де очікується "проривне" просування в галузі техніки й технології виробництва й наступного виходу на нові "ринкові ніші" (табл. 2) [6].

Дійсно, як показує світова практика функціонування найбільш успішних економічних систем, високу конкурентоспроможність і стабільне економічне зростання забезпечують, насамперед, фактори, що стимулюють поширення нових технологій. Враховуючи, що сучасні конкурентні переваги практично повністю зумовлені перевагами в технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, успішний розвиток конкурентоспроможності економічної системи можливий при комплексному використанні теорій кластерного механізму та сучасних концепцій інноваційного розвитку.

У цьому зв'язку багато країн — як економічно розвинені, так і ті, що починають формувати ринкову економіку, — все активніше використовують кластерний підхід в підтримці найбільш перспективних напрямів і форм підприємницької діяльності, у формуванні й регулюванні національних інноваційних систем (НІС).

Кластери мають більшу здатність до нововведень внаслідок наступних причин:

Таблиця 2. Основні галузеві напрями кластеризації економіки деяких країн

Галузеві напрями	Країна
Електронні технології та зв'язок, інформатика	Швейцарія, Фінляндія
Біотехнології та біоресурси	Нідерланди, Франція, Німеччина, Великобританія, Норвегія
Фармацевтика та косметика	Данія, Швеція, Франція, Італія, Німеччина
Агровиробництво та харчове виробництво	Фінляндія, Бельгія, Франція, Італія, Нідерланди
Нафтогазовий комплекс і хімія	Швейцарія, Німеччина, Бельгія
Машинобудування, електроніка	Нідерланди, Італія, Німеччина, Норвегія, Ірландія, Швейцарія
Охорона здоров'я	Швеція, Данія, Швейцарія, Нідерланди
Комунікації та транспорт	Нідерланди, Норвегія, Ірландія, Данія, Фінляндія, Бельгія
Енергетика	Норвегія, Фінляндія
Будівництво та девелопмент	Фінляндія, Бельгія, Нідерланди
Легка промисловість	Швейцарія, Австрія, Італія, Швеція, Данія, Фінляндія
Лісопаперовий комплекс	Фінляндія

— фірми-учасники кластера здатні більш адекватно й швидше реагувати на потреби покупців;

— учасники кластера мають доступ до нових технологій, які використовуються на різних напрямках господарської діяльності;

— в інноваційний процес залучаються постачальники й споживачі, а також підприємства інших галузей;

— в результаті межфірмової кооперації зменшуються витрати на експерименти та науково-дослідницькі роботи;

— фірми в кластері перебувають під інтенсивним конкурентним тиском, який збільшується постійним порівнянням власної господарської діяльності з роботою аналогічних компаній [7].

На відміну від традиційних промислових кластерів, інноваційні кластери являють собою систему щільних взаємозв'язків не тільки між фірмами, їх постачальниками та клієнтами, але й інститутами знань, серед яких великі дослідні центри та університети, будучи генераторами нових знань і інновацій, забезпечують високий освітній рівень регіону.

З'являється можливість координації зусиль і фінансових коштів для створення нового продукту і технологій та виходу з ними на ринок. По суті справи, в рамках кластера стає можливим вибудовування замкнутого технологічного ланцюжка — від створення продукту до його виробництва та просування на ринок.

Слід зазначити ще одну відмінність інноваційних кластерів від традиційних промислових, яка визначається створенням у їх межах переважно експортоорієнтованої продукції і технологій, тобто внутрішні кластерні конкурентні переваги виявляються більш вагомими в міжнародному масштабі.

Безсумнівною перевагою для посилення інноваційного компонента в кластерах є особливість їх функціонування: відхід від жорсткого управління, властивого холдингам та іншим подібним структурам, перехід до гнучких мережних структур, які здатні підвищити активність агентів-інноваторів (авторів інноваційних ідей), адаптивність та сприйнятливність агентів-імітаторів (що реалізують інноваційні ідеї), і реактивність агентів-фасілітаторів (що забезпечують фінансовими та іншими ресурсами цей процес) [8]. Така гнучка мережна структура забезпечує ефективну трансформацію винаходів у інновації, а інновації у конкурентні переваги.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз світової практики в сфері формування й реалізації кластерних стратегій дозволяє зробити низку принципних узагальнюючих висновків:

1) застосування кластерного підходу є закономірним етапом у розвитку економіки, а його повсюдне поширення можна розглядати в якості головної риси всіх високорозвинених економік;

2) специфікою кластера є одержання організаціями, що входять до його складу, синергетичного ефекту, який виражається у підвищенні конкурентоспроможності всієї системи в порівнянні з окремими господарюючими суб'єктами. Кластерний механізм підвищення конкурентоспроможності заснований на ефективній комбінації внутрікластерної кооперації в процесі виробництва продукції із внутрішньою конкуренцією в межах промислового кластеру. При цьому важливо підкреслити мережний характер взаємодії його учасників, оскільки саме горизонтальна інтеграція в цьому випадку сприяє формуванню строго орієнтованого ланцюжка поширення нових знань, технологій і інновацій;

3) відмітною рисою кластера є його інноваційна орієнтованість. Найбільш успішні кластери формуються там, де здійснюється або очікується "прорив" у сфері техніки і технології виробництва з наступним виходом на нові "ринкові ніші". У цьому зв'язку багато країн — як економічно розвинених, так і тільки початківців у формуванні ринкової економіки — все активніше використовують "кластерний підхід" у формуванні регулюванні своїх національних інноваційних програм.

Література:

- Jonathan Sallet and Ed Paisley Innovation Clusters Create Competitive Communities // Huff Post Social News. — 2009. September 21.
- Powerful dusters: Main Drivers of Europe's Competitiveness (пер. автора). — Brussels, 17/11 October 2008: <http://ec.europa.eu/enterprise/innovation/index_en.htm>
- Портер М. Конкуренція. — М.: Изд. дом "Вільямс", 2003.
- Oulu Region — The Direction for Expertise. — Oulu: Painotalo Suomenmaa, 2003.
- Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development. ECE/CECI/2008/3. — Geneva, 9 September 2008.
- Эдлерская А.А. Кластерно-сетевые принципы организации современного предпринимательства // Актуальные проблемы развития общества, экономики и права / Сб. науч. трудов аспирантов. — 2008.
- Колошин А., Разгуляев К., Тимофеев Ю., Русинов В. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной конкурентоспособности на основе развития кластеров: http://politanaliz.ru/articles_695.html
- Клейнер Г.Б., Качалов Р.М., Нагрудная Н.Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-интеграционной теории // Наука — Образование — Инновации. 2008. — № 7.
- Грановеттер М. Успех инновационного кластера основан на открытости, гибкости и свободе // The New Times. — 2010. — 6 апреля.
- European Commission. Innovation Clusters in Europe — A Statistical Analysis and Overview of Current Policy Support. — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2006
- Solvell O., Lindqvist G., Ketels Ch. The Cluster Initiative Greenbook. The Competitiveness Institute / VINNOVA. — Gothenburg, 2003.
- Solvell O., Lindqvist G., Ketels Ch. The Cluster Initiative Greenbook. The Competitiveness Institute / VINNOVA. — Gothenburg, 2003.
- Научный эксперт. — 2007. — № 3.
- Gabor Bekes Clusters, Science Parks and Regional Development (Strategies and Policies in Hungary). Presentation at UNECT TOS-ICP. — Geneva 14 February, 2008.
- Ли С. Кластеры — новые формы организации инновационного процесса: <http://www.nauk kaz.kz> <<http://www.gazeta.kz>>

Стаття надійшла до редакції 16.03.2012 р.